

МОВА ВОРОЖНЕЧІ ЯК ОЗНАКА ПОРУШЕННЯ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ НАЛЕЖНОСТІ АБО СТАВЛЕННЯ ДО РЕЛІГІЇ

УДК 343.435 (075)

Суспільство являє собою самодостатнє об'єднання людей, які пов'язані класовими та національними відносинами між собою. З огляду на постійний розвиток та багатоманітність цього об'єднання, людина, яка є його унікальною складовою частиною, має сформувані в своїй свідомості певне ставлення до проблем, що в ньому виникають та виробити здатність належним чином реагувати на них. Проте, скільки б не існувало людство, між окремими його групами завжди існували ментальні відмінності. Це стало підґрунтям для виникнення національних, расових та релігійних конфліктів і вчинення відповідних злочинів.

Незважаючи на поширення такого феномену як «мова ворожнечі» у багатьох сферах публічного та приватного життя людини, та велику кількість дискусій про можливість чи неможливість її законодавчого регулювання та заборони, - сьогодні досі не існує єдиного загального визначення того, що саме розуміється під терміном «мова ворожнечі».

Свобода слова проголошується відповідно до пункту 1 статті 10 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: «Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів» [1]. Численні дослідження виявили, що в Україні набуває поширення термін «мова ворожнечі». Поняття «мова ворожнечі» активно увійшло у мовний обіг України з 2006-2007 років. Якщо ж говорити конкретно про сферу захисту прав людини, то тут це словосполучення має своє визначення. А саме – під поняттям «мова ворожнечі» розуміються некоректні вислов-

лювання на адресу етнічних, конфесійних чи певних соціальних груп як спільнот і на адресу конкретних людей як представників цих спільнот. Проте із невинним розвитком суспільства зміст та значення цього терміну постійно уточнюються.

В українській мові немає однозначного варіанту його перекладу: так, з англійської мови термін «hate speech» перекладається як “мова ворожнечі”, проте інколи можна помітити й інший варіант – “мова ненависті”; тлумачення поняття при цьому не змінюється. Інтернет-портали в сфері протидії расизму, ксенофобії та нетерпимості в Україні зазначають, що мова ворожнечі (або «hate speech») в широкому розумінні – це будь-яке самовираження з елементами заперечення принципу рівності всіх людей у здійсненні їх права. Мова ворожнечі описує, ієрархічно зіставляє різноманітні групи людей та оцінює особисті якості конкретних осіб на підставі їх належності до тієї або іншої групи.

Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Про наклепницькі висловлювання» від 30.10.1997 № R(97)20 дає таке визначення «мови ворожнечі»: під терміном «мова ворожнечі» слід розуміти всі види висловлювань, котрі поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, в тому числі нетерпимістю, що виявляється у формі агресивного націоналізму та етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, що за своїм походженням належать до іммігрантів. У цьому сенсі поняття «мова ворожнечі» поширюється на всі висловлювання, які спрямовані проти якоїсь однієї особи або якоїсь визначеної групи осіб [2].

Так, в статті 4 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації визначено: « Держави-учасниці за-суджують будь-яку пропаганду і всі організації, які ґрунтуються на ідеях або теоріях переваги однієї раси чи групи осіб певного кольору шкіри або етнічного походження або намагаються виправдати, або заохочують расову ненависть і дискримінацію в будь-якій формі, і зобов'язуються вжити негайних і позитивних заходів, спрямованих на викорінення всякого підбурювання

до такої дискримінації чи актів дискримінації» [3]. Кримінальним законодавством України передбачено покарання за дискримінацію на расовому та етнічному ґрунті. Зокрема, у статті 161 Кримінального кодексу України встановлена відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової та релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями [4].

Під розпалюванням національної, расової або релігійної ворожнечі і ненависті розуміється розповсюдження будь-яких ідей і поглядів, що підривають довіру і повагу до певної національності, раси або релігійного віросповідання, а також викликають зневагу або почуття ненависті до традицій, культури, способу життя, релігійних обрядів громадян даної національності чи раси тощо. Це також може бути поширення різноманітних закликів, вигадувальних, що формують у людей почуття озлобленості, відчуження і викликають національну ворожнечу або розбрат [5]. Окремим проблемним питанням є практичне застосування КК України у цій сфері. Зміст зазначеної статті викликав багато нарікань щодо складності доказування прямого умислу та конструкції правової норми. Про певні проблеми із застосуванням статті 161 КК свідчить і статистика. У період з 1991 до 2010 року в Україні було зареєстровано лише 42 злочини (у 1991- 2003 роках – 17 злочинів, з 2003 до 2010 року – 25 злочинів, відповідальність за які передбачені статтею 161 КК України [6].

На перший погляд здається, що діяння, склад якого передбачений в диспозиції ст. 161 КК України, якщо порівнювати із іншими категоріями злочинів (вбивствами, тілесними ушкодженнями, зґвалтуваннями) практично не вчинюється. Але реально це не так. Справа в тому, що у більшості насильницьких нападів на іноземців працівники правоохоронних органів не встановлюють мотиви і порушують справи за іншими, більш «зрозумілими» і «звичними» статтями.

Наприклад, у листопаді 2011 року до Головного слідчого управління МВС України надійшло звернення Регіонального

Представника Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) Ольдріхта Андрусєка та Голови Представництва Міжнародної організації з еміграції (МОМ) Манфреда Профці щодо інциденту, який мав місце 1 листопада 2011 року в м. Луганську, у результаті якого від хуліганських дій групи осіб постраждали студенти-іноземці Луганського національного університету імені Т. Шевченка. Групи українських молодиків одягнених у маски із застосуванням бейсбольних біт пошкодили скляні вітрини та торгівельне обладнання кіоску «Шаурма Фастфуд Стамбул», після чого направилися до гуртожитку Луганського університету, де заподіяли тілесні ушкодження громадянину Індії Бехара М. В., громадянам Азербайджанської Республіки Керму О. З. і Дадешову І. Е.

Всім підозрюваним у цьому злочині, а їх було близько семи осіб (окремі із них оголошені у розшук) було пред'явлене обвинувачення у хуліганстві, а не у приниженні людської гідності, у розпалюванні расової ворожнечі, адже всі постраждали були іноземцями [7].

Це дає змогу стверджувати, що формулювання статті 161 КК України унеможливує кримінальне переслідування підозрюваних у пропаганді національної та расової ворожнечі. Відкриті прояви ксенофобії (особливо словесні) практично неможливо довести в суді, оскільки потерпілій особі необхідно надати докази, що її права були порушені саме через її національну або расову приналежність. Вагомим поштовхом до розпалювання мови ворожнечі став Інтернет, оскільки Всесвітня мережа є найефективнішим способом комунікації різних груп людей з ідентичними поглядами. Основною особливістю Мережі є те, що зміст висловлювань, які розповсюджуються на сайтах з відповідною тематикою, практично неможливо контролювати правоохоронним органам. Цей факт дає змогу стверджувати про наявність свободи слова в Інтернеті, що, відповідно, провокує молодь до її використання в образливих цілях, в тому числі і в сфері пропаганди екстремізму. Інформація, яка поширюється на таких форумах та її

обговорення, як правило, провокують агресію в реальному житті, що призводить до фатальних наслідків.

Основними джерелами поширення мови ворожнечі в Інтернеті є: - сторінки спільнот у соціальних мережах; - веб-сторінки організацій та партій; - веб-сторінки неформальних локальних угруповань; - блоги з відповідною тематикою, створені окремими особами. Зазвичай, такі сайти не обмежуються виключно погрозливими повідомленнями; також на них розміщуються відеоматеріали з фіксацією способів насильства над іноземцями та заклики до вчинення відповідних дій. Сучасна ситуація дозволяє констатувати, що Всесвітня мережа є вагомим стимулятором до поширення ксенофобії, що значно ускладнює боротьбу з викоріненням цього явища. Експерти зазначають, що засоби масової інформації також роблять певний внесок в поширенні «мови ворожнечі». Якщо говорити про журналістів, то найчастіше це порушення базових професійних стандартів: подача неперевіреної інформації, використання лексики, що спирається на стереотипи і упередження типу «всім відомо, що», або «експерти стверджують». Натомість, не наводиться жодного факту, який би обґрунтував зазначені приклади. Журналісти, здійснюючи ідейний вплив на соціум, часто порушують основну мету ЗМІ, а точніше – надають інформацію, спотворену власними стереотипами. Яскравим прикладом таких порушень є: акцент на етнічній приналежності злочинців в кримінальній хроніці, створення негативного образу окремої національності або її представників, твердження про моральні недоліки тієї чи іншої національності. Як результат, замість протидії проявам ксенофобії, мас медіа вдаються до створення її завуальованої форми, інакше кажучи, легітимізують «мову ворожнечі». Внаслідок цього частина суспільства, «вживаючи» таку інформацію, втрачає усвідомлення таких понять як «толерантність» та «терпимість», в результаті чого деформується думка певних груп людей. Говорячи про поширення «мови ворожнечі», варто зауважити як вищеперераховані чинники впливають на свідомість українців. Результати соціологічних досліджень, які щороку проводяться в Україні, демонструють на-

скільки не толерантним є населення. В розумінні українського суспільства досі залишається стереотип, що ксенофобія та расизм – це виключно фізична розправа над представниками інших етнічних груп. При цьому суспільство не замислюється над тим, що вербальні образи це також прояв ксенофобських настроїв. Так, наприклад, негативне ставлення до іноземців в сімейному колі, оточенні колег по роботі, друзів є пасивним фактором, що провокує злочинну поведінку, засновану на ненависті до людей іншої раси та національності. Останній звіт Європейської комісії проти расизму та нетолерантності по Україні (четвертий моніторинговий цикл) було ухвалено 8 грудня 2011 року і оприлюднено 21 лютого 2012 року [8]. На підставі детального аналізу ситуації Комісія розробила низку рекомендацій, серед яких українській владі пропонується вжити таких заходів, спрямованих на посилення конституційних та інших положень, для протидії расизму та расовій дискримінації:

- забезпечити постійне відстеження, реєстрування та належне реагування на випадки расистських інцидентів у системі кримінальної юстиції;

- ухвалити всеохоплююче антидискримінаційне законодавство, яке б стосувалося всіх сфер життя;

- у максимально стислі строки визначити орган центральної влади, відповідальний за координацію діяльності з протидії расизму та расовій дискримінації; його штат повинен мати належний рівень обізнаності з цими питаннями і має бути забезпечений адекватними людськими та фінансовими ресурсами для ефективного виконання своїх функцій; в його роботі активну участь братимуть представники громадянського суспільства;

- владні структури повинні активізувати свої зусилля задля відвернення та покарання насильства та інших злочинів, скоєних на расовому ґрунті, зокрема шляхом посилення моніторингу діяльності неонацистських та скінхедівських угруповань.

Окремий блок аналізу ситуацій та відповідних рекомендацій стосується найбільш уразливих груп меншин, до яких, на думку СКРН, належать роми, мігранти, біженці та шукачі притулку, іно-

земні студенти (зокрема, вихідці з країн Африки, Азії, Близького Сходу та Кавказу – представники так званих «видимих меншин»), а також кримські татари та мусульмани [8]. У вересні 2011 року Україна звітувала перед Комітетом ООН з ліквідації расової дискримінації щодо виконання положень Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм расової дискримінації [3]. За результатами оцінювання звіту України та альтернативних звітів щодо України з боку неурядових та міжнародних організацій були сформульовані 19 зауважень та рекомендацій для України, 6 з яких стосувалися різних аспектів діяльності правоохоронних органів. Були названі, поряд з іншими, такі проблеми в діяльності правоохоронних органів: часте ігнорування міліцією повідомлень про расистські напади; расистське ставлення до іноземців з боку окремих співробітників правоохоронних органів; серед представників міліції і прокуратури відсутнє розуміння того, чому такі злочини є не лише злочинами проти конкретної особи, а спрямовані проти всього суспільного ладу; непряма дискримінація з боку правоохоронних органів (етнічний профайлінг – безпідставна перевірка документів у представників «видимих меншин», незаконне дактилоскопіювання та фотографування представників ромських громад) [9].

Можна з впевненістю констатувати, що у сфері криміналізації діянь, що вчиняються на ґрунті національної, расової чи релігійної ворожнечі, існує низка проблем, які відображаються у звітах і доповідях міжнародних інституцій та громадських організацій. Загальною тенденцією, яка спостерігалася протягом здійснення числених моніторингів, є низький рівень офіційних показників щодо правопорушень, скоєних на ґрунті нетерпимості. Тобто це означає, що показники не відображають реальну ситуацію в країні. Таким чином, основною проблемою протидії расизму та ксенофобії в Україні в ракурсі розслідування злочинів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, є проблема порушення кримінальної справи за відповідною статтею КК України.

Як підсумок, хотілося б зауважити, що проблему поширення расової, національної чи релігійної ворожнечі варто, в першу чергу, викорінювати з власної свідомості. Це в однаковій мірі стосується як політиків та працівників правоохоронних органів, так і пересічних громадян. Створення дієвого механізму забезпечення кожній особі свободи від дискримінації на будь-якому ґрунті, аналіз зарубіжного досвіду, а головне – уникнення використання в своєму лексиконі «мови ворожнечі» допоможе виховати в суспільстві повагу до прав людини та толерантності. Особливий акцент варто зробити на терміні «толерантність», який є не лише етичною категорією, а й принципом міжнародного права. Адже її неможливо забезпечити державним примусом, варто лише розпочати з «перевиховання» власного світогляду.

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
2. Про “наклепницькі висловлювання”: Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 30.10.1997 № R(97). – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_093.
3. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, ООН; Конвенція, Міжнародний документ, Заява від 21.12.1965. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_105.
4. Кримінальний кодекс України: Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, N 25-26, ст.131. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін., за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре“, 2006. – 1184 с.
6. Панькевич В.М. Проблемні аспекти об’єктивної сторони злочину, закріпленого у ст. 161 КК України // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2005. – №2. – Ст. 164-170
7. С. Я. Лихова. Екстремизм, тероризм, хуліганство: проблеми кваліфікації. // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством Європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конфер., 13-14 жовтні 2011 / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – 456 с.

8. *ECRI REPORT ON UKRAINE (fourth monitoring cycle). Adopted on 8 December 2011, Published on 21 February 2012. Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Ukraine/UKR-CbC-IV-2012-006-ENG.pdf>.*
9. *Заключні зауваження Комітету з ліквідації расової дискримінації ООН: Україна, прийняті на 47 сесії 8 серпня – 2 вересня 2011 року. Код документу: CERD/C/UKR/CO/19-21. Режим доступу: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/cerds79.htm>.*

Лихова С.Я., Рибальченко Г.Г. Мова ворожнечі як ознака порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії

Розглядаються проблеми дискримінації за ознаками расової, етнічної належності та релігійних переконань. Також визначено причини та умови, що сприяють поширенню явища «мова ворожнечі» як прояву ксенофобії. При цьому досліджується проблема неналежної кваліфікації злочинних діянь, передбачених ст. 161 КК України та аналізуються рекомендації міжнародних організацій в цій сфері.

Ключові слова: мова ворожнечі, ксенофобія, кримінальна відповідальність, діяльність правоохоронних органів.

Лиховая С.Я., Рыбальченко А.Г. Язык вражды как признак нарушения равноправия граждан в зависимости от их расовой, национальной принадлежности или отношения к религии.

Рассматриваются проблемы дискриминации по признакам расовой, этнической принадлежности и религиозных убеждений. Также определены причины и условия, способствующие распространению явления «язык вражды» как проявления ксенофобии. При этом исследуется проблема ненадлежащей квалификации преступных деяний, предусмотренных ст. 161 УК Украины и анализируются рекомендации международных организаций в этой сфере.

Ключевые слова: язык вражды, ксенофобия, уголовная ответственность, деятельность правоохранительных органов.

Lychova S.Y., G. G. Rybalchenko. Hate speech as a sign of violation of citizens' equality regardless of their race, nationality or religion.

The problems of discrimination based on race, ethnicity or religious beliefs. The article also identified the causes and conditions conducive to the spread of the phenomenon of «hate speech» as a manifestation of xenophobia. At the same time there is a research of the problem of inadequate training of criminal acts under Art. 161 of the Criminal Code and reviewed the recommendations of international organizations in this field.

Keywords: hate speech, xenophobia, criminal penalties, law enforcement activities.